

Kamal Abdullanın postmodern nəşrində "oxşar" obrazı**Elnarə Qaragozova**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: e.garagozova.bsu@gmail.com

Annotasiya. Dünya ədəbiyyatında olduğu kimi Azərbaycan ədəbiyyatında da postmodernizmin fəlsəfi-estetik kateqoriyaları, özünəməxsus elementləri aydın şəkildə izlenir. Bu kontekstdə Kamal Abdulla yaradıcılığının xüsusi şəkildə fərqləndiyini qeyd etməliyik. Fikrimizcə, mifologiyada, daha sonralar isə bədii ədəbiyyatda geniş işlənən "oxşar" obrazının əsasında Yunqun irəli sürdüyü "kölgə" arxetipi durur. Kamal Abdulla yaradıcılığında da "oxşar" obrazı hər zaman aktual olmuşdur. Bu baxımdan onun "Yarımçıq əlyazma", "Sirlərin sərgüzəşti" romanlarında, "Platon, deyəsan, xəstələnib..." və "Adaşlar" hekayələrində yaradıldığı "oxşar" obrazları ədəbi dolğunluğu ilə seçilir. Kamal Abdulla mətnində rast gəlinən "oxşar" arxetipləri müəllif ideyasının və postmodern mətnin spesifik keyfiyyətlərinin eks olunması baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: postmodernizm, "oxşar", arxetip, hekayə, obraz

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 16.09.2022; qəbul edilib – 27.09.2022

The "double" image in the postmodern prose of Kamal Abdulla**Elnara Garagozova**

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: e.garagozova.bsu@gmail.com

Abstract. Philosophical-aesthetic categories and unique elements of postmodernism are clearly visible in Azerbaijani literature, as in world literature. In our opinion, the "shadow" archetype proposed by Jung is based on a "double" image, which is widely used in mythology and later in fiction. The "double" image has always been relevant in the works of Kamal Abdulla. From this point of view, characters created by him in the novels "The Unfinished Manuscript", "The Adventure of Mysteries", "Plato seems to have fallen ill..." and "Namesakes" have great importance in terms of reflecting the author's idea and the specific qualities of the postmodern text.

Keywords: postmodernism, "double", archetype, story, image

Article history: received – 16.09.2022; accepted – 27.09.2022

Giriş / Introduction

Postmodernizm cərəyanının əsas mənzini mətn və onun təqdim etdiyi hiperreal dünyadanın dərki təşkil edir. Postmodern mətn digər mətnlərin əsasında yaranır, özündən öncəki ədəbi nümunələrdən, miflərdən gələn arxetipik işarələri, sitatları özündə etihad edir. Belə demək mümkünsə, postmodern mətn özündən əvvəlki ərisin izlərini daşıyan metaməndir və oxucudan ensiklopedik bilik, geniş dünyagörüşü tələb edir. Prof. Qorxmaz Quliyevin fikrincə, "keçən əsrin ikinci yarısında formallaşmış postmodernizm tarixi, sosial və milli kontekstlərdən asılı olaraq hərəkətlilik, elastiklik, misli görünməmiş "mühit"ə uyğunlaşmaq keyfiyyətləri nümayiş etdirən

fəlsəfi, epistemoloji, elmi-nəzəri, estetik təsəvvürlər kompleksidir. Bu baxımdan postmodernizm ilk növbədə müəyyən mentalitetin, dünyada insanın yerinin və roluunun, həmçinin, onun dünyadanıdək imkanlarının üzə çıxarılmasına xidmət edir" [5, s.9].

Əsas hissə / Main Part

Müxtəlif ölkələrdə postmodernizmin vurğuladığı möqamlar, postmodern paradigmə fərqlənir. Məsələn, Amerikan postmodernizmində postmodern element kimi parodiya, ironiya və oyun çıxış edir. İngilis ədəbiyyatında isə postmodernizm öz tarixi alt qatı (tarixi alt mətn) ilə diqqəti cəlb edir. Azərbaycan ədəbiyyatında da postmodernizmin fəlsəfi-estetik kateqoriyaları, özünəməxsus elementləri aydın şəkildə izlenir. Bu kontekstdə Kamal Abdulla yaradıcılığının xüsusi şəfərləndiyini qeyd etməliyik. Məhz Kamal Abdulla yaradıcılığında postmodern estetika daha qabarıq və cəlbəcidi şəkildə təzahür edir. Bu səbəbdən Azərbaycan postmodern ədəbiyyatında Kamal Abdulla mətnləri və Kamal Abdulla xətti aparıcıdır. Akademik İsa Həbibbəyli də qeyd edir ki, "müstəqillik illərində postmodernizmin təməylləri inkişaf edib genişlənərək ədəbi cərəyanın yaradıcısıdır" [3, s.414].

Fikrimizcə, mifologiyada, daha sonralar isə bədii ədəbiyyatda geniş işlənən "oxşar" obrazının əsasında Yunqun irəli sürdüyü "kölgə" arxetipi durur. Yunqun izahına görə "kölgə" insan ruhunun əks qütbüni, təhlükündə saxlışdırılaq gizlənilən duyu və fikirləri özündə etihad edir. Persona arxetimin zəiflədiyi möqamda kölgə məydana çıxaraq özünü ifadə etməyə çalışır. İnsan ruhunun qaralıq və görünməyən üzə olan kölgə arxetipi daim cəmiyyətin qəbul etdiyi persona arxetipi ilə tərəflidə olmalıdır.

Kamal Abdulla yaradıcılığında "oxşar" problemi hər zaman aktual olmuşdur. Bu baxımdan onun "Yarımçıq əlyazma" romanında yaradıldığı Şah İsmayıllı Xətai və oxşarı Xızır obrazları ədəbi dolğunluğu ilə seçilir. "Kamal Abdullanın və Lion Feytvangerin yaradıcılığında "kölgə" arxetipi" [4, s.82-89] möqaləməzdə bu barədə geniş bəhs etdiyimiz üçün bu yazımızda həmin əsəri geniş təhlil etməyəcəyik. Yalnız həmin möqalədən hər iki əsərdəki "oxşar" obrazlarının təhlili ilə bağlı hissəni xatırlatmaqla kifayətlənirik: "Qeyd edək ki, hər iki əsərdə həm Xızır, həm də Terrensi çox ağır mənəvi-ruhi imtahanından keçməli olurlar. Belə ki, onlar hökündərindən "oxşar"ı – kölgəsi olmaq üçün seçilmişlər. Eyni zamanda onların öz daxillərindən kölgə arxetipinin də fəaliyyəti intensivləşir. İndi onlar yeni şəraitdə necə deyərlər tamamilə yenidən, "oxşar" statusunda olsa belə, başqa bir şəxs kimi doğulurlar. Həm Xızır, həm də Terrensi başqasının kölgəsi rolunu ifa edərkən, həm də öz kölgələri ilə mübarizə aparmalı olurlar. Feytvangerin əsərində Terrensi öz-özünü inkar edir və kölgəyə tabe olur. Personanı rədd edərək kölgənin istadiyi şəkli – imperator Neron obrazına bürünür. Xızır isə Şah İsmayıllı yalnız xarici oxşarı olmaqla kifayətlənir. Xızırda Şah İsmayıllı qarşı heyranlıq və məhəbbət olsa da, heç zaman tamamilə Şah İsmayıllı oxşarı olmaq istəmir. Terrensidən fərqli olaraq o, daxilən Xızır olaraq qalır, kölgəyə tabe olaraq başqasının tam surəti olmaq kimi fanatik arzuya qapılmış. Bu baxımdan, Xızır Terrensidən şəxsi keyfiyyətlərinə görə daha yüksəkdə dayanır, o, Aristotelin "qızıl orta" prinsipinə əsaslanaraq kölgə ilə personanı tarazlaşdırıbılır" [4, s.86].

Kamal Abdullanın 2019-cu ildə işiq üzü görən "Sirlərin sərgüzəşti" romanında rast gəldiyimiz Hacı Mir Həsən ağa Səyyah ilə Həsən müəllimlər oxşardır. "O bilmirdi (bilməyi mümkün də deyildi) ki, bu kəsişmə nöqtəsində onun ruhu Hacı Mir Həsən ağa Səyyahın hücrəsinə sığınub qalmışdı. Burası onun üçün doğma məkan idi. Və əslində, Həsən müəllimlər burda, həm də orda ola-ola özü özü ilə özünün də bilmədiyi bir oyun oynayırdı" [1, s.10]. "Yarımçıq əlyazma" romanından fərqli olaraq bu romanda "oxşar" fenomeni eyni zaman çərçivəsində deyil, zamanlar arası oxşarlıq şəklində təzahür edir. Həsən müəllimlər Hacı Mir Həsən ağa Səyyah biri digərinin davamı kimi əlyazmanın səyahətinə yardımçı, vəsítəçi olur, böyük bir missiyanın ötürürcüsü, mediator rolunu oynayırlar.

Kamal Abdullanın “Platon, deyəsən, xəstələnib...” hekayesində isə “oxşar” problemi artıq iki alimin – müəllim Kamran Abbaslı ilə tələbəsi, gənc alim Zahid Fərzəlinin tədqiqatlarında yüksək olunur. Füzulinin “oxşar”ı ilə bağlı fikirlər və axatışlar fonunda gənc alimin həyatında də qəribə hadisələr baş verməyə başlayır. Müəlliminin ölümündən sonra təkrar ondan xəber alması, daha sonra Kamran Abbaslinin vətənə qayıdış yenidən vəfat etməsi barədə məlumatlar Zahid Fərzəlini cavabsız suallar qarşısında qoyur. Maraqlıdır ki, müəlliminin iki dəfə vəfat xəbəri gələsə də Zahid Fərzəli heç zaman onun dəfnində iştirak etməyib. Birinci halda Kamran Abbaslinin teyyarə qazasında ölməsinə görə bu mümkün olmursa ikinci halda Zahid Fərzəli müəlliminin dəfninə “üzürlü sabob”dan – Türkmenistanda elmi ezamıyyətdə olduğu üçün gedə bilmir: “...Allah-Allah, bu nə qarabasmadır!?” – deyə düşünen Zahid Fərzəli “bu gün yanına gedərəm, sabah yanına gedərəm”, bu cürə günü-güncə satdı və bir gün artıq özünün də inandığı, bəlkə, inanmaq istədiyi sonuncu ağır xəbəri eşitdi. Müəllim vəfat etmişdi. Çox üzülsə də dəfnə gedə bilmədi” [2, s.62]. Hekayənin sonunda Truskavetsdən Kamran Abbaslinin imzası ilə gələn telegram yenidən müəllimin sağ olduğunu təsdiqi kimi səslənir. Beləliklə, Kamran Abbaslinin “oxşar”ı olmasının ehtimalı onun tələbəsi Zahid Fərzəlinin qəribə əhvalatla bağlı gəldiyi yeganə doğru qənaət kimi səslənir. Lakin hekayədə əsas məqamlardan biri də ustada sədəqət məsələsidir. Zahid Fərzəli də müəllimi Sokrati həbsdə iken ziyyarət etməyib sonra peşman olan Platon kimi müəllimini xəstə olarken ziyyarət etməyrək ona xəyanət edir. Beləliklə, Kamran Abbaslı Sokratın, Zahid Fərzəli isə Platonun oxşarı kimi qarşımıza çıxır: “...“Platon, deyəsən, xəstələnib” cümləsindən daha məzlmədən dəfə zəif və daha gözəl cümlə, görəsən, yer üzündə varmış!”

Kamal Abdullanın X.L.Borxesin xatirəsinə hər etdiyi "Adaşlar" həkayəsinin qəhrəmanları qəflətən rastlaşan adaşlar – oxşarlardır: "Uzaqdan o adamı görəndə ona elə gəldi ki, bir-birlərini tanıyrılar. Doğma nə işə var idi – duruşunda, bəlkə geyimində. Hər halda ona oxşayış şübhə doğurmadi". İlk baxışdan onları adlarından, zahiri oxşarlıqlarından başqa heç nə birləşdirmir. Biri həkim, digəri yazılıdır. Amma həkayə irəlilədikcə oxucuya məlum olur ki, bu iki obrazı yalnız zahiri atributlar deyil, həm də eyni zaman kəsiyinə dair xatirələr, eyni ev, eyni kulturoloji qat birləşdirir. Həkayəni oxuduqca aydın olur ki, əslində onlardan biri digərinin daxilindəki reallaşmış manı, alternativ həyatı sırvıllaşdırır. Həkim Kamal ədəbiyyatçı Kamal işə həkim olsayıdı necə yaşayacağını xanı şəkildə görür, sanki öz alternativ həyatını film şəklində izləyir: "Sağollaşmadan getməyi ikisi də beynindən cini zamanda keçirdi. "Belə yaxşıdı". "Əlbəttə, belə yaxşıdı. Görəsan kim kimin yuxusu?" [2, s.48]. Amma əslində bu həkayədə üçüncü bir "oxşar" da var. Müəllifin özü – Kamal Abdulla da oxşarlardan biridir. Əsərdə xatırladılan bir məqama diqqət edək: "Anasının guya ki, zəhmli səsi mətbəxdən, əslində işə uzaqdakı illərin o tayından zəifləyə-zəifləyə amma hələ goldikcə o daha böyük şövqlə ayaqlarına güc verərdi, balkondakı səs-küy ən yüksək həddində çatanda işə anası durub məcbur olardı mətbəxdən balkona gəldi, üz-gözünə son dərəcə ciddi bir ifadə verib, qorxulu-qorxulu piçildərdi. Və yuxunun kulminasiyası da bu piçiltünün mahiyyətində idi. Piçilti bu idi: – Bəsdi, a bala, bu qızdır atdanıb-düşmə daha. Balkon uchar. Sən istayırsın ki, balkon uçsun?! Bax, bu sonuncu sözler idi onu hər gün günortanın oğlan çağrı yuxu ilə görüşə aparmaga məcbur edən qüvvə. "Balkon uchar". Yuxu olanda nə olar?! Möcüza onda idi ki, anasının bu sözlərindən sonra balkon höqiqotən tut ağaclarının onu buraxmaq istəməyən budaqlarından silkinib, o boyda binadan ayrılır (ev ikinci mətbəbdə idi), vertolyot kimi dimdik göyə ucalar və burnunu dəniz tərəfə tutub uçmağa başlayardı, o da balkonun içində" [2, s.35]. Əsərə daxil etdiyi usaqlıq xatirəsinə illər əvvəl Kamal Abdulla bu məqalənin müəllifinin də içinde olduğu tələbələrinə danışmışdı. Bu səbəbdən əminliklə deyə bilərik ki, "Adaşlar" həkayəsində əslində iki yox, üç "oxşar", üç Kamal var.

Nəticə / Conclusion

Bələliklə, qeydlərimizi yekunlaşdıraraq Kamal Abdulla mətnində rast gəlinən “oxşar” arxetiplərinin müellif ideyasının və postmodern mətnin spesifik keyfiyyətlərinin eks olunması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini deya bilsək.

Ədəbiyyat / References

1. Kamal Abdulla "Sirlərin sərgüzəşti". Roman. Bakı: Azərnəşr, 2019.
 2. Kamal Abdulla Edam vaxtını dəyişmək olmaz. Hekayələr. Bakı: MTM İnnovation, 2017.
 3. Həbibbəyli İ. Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. Bakı: Elm, 2019.
 4. Qaragözova E. "Kamal Abdullanın və Lion Feyxtvangerin yaradıcılığında "kölgə" arxetipi". "Poetika-izm", 2016, "2.
 5. Quliyev Q. Postmodernizm və bədii ədəbiyyat. "525-ci qəzet", 5 oktyabr 2016.

Образ “двойника” в постмодернистской прозе Камала Абдуллы

Эльнара Гарагёзова

Доктор философии по филологии

Институт Литературы имени Низами Гянджеви НАНА Азербайджан

E-mail: e.garagozova.bsu@gmail.com

Резюме. Философско-эстетические категории и уникальные элементы постмодернизма отчетливо отслеживаются в азербайджанской литературе. В этом контексте особенно выделяется творчество Камала Абдуллы. На наш взгляд, в основе предложенного Юнгом архетипа «гени» лежит аналогичный образ, широко используемый в мифологии, а затем и в художественной литературе. Подобная проблема всегда была актуальна в работах Камала Абдуллы. С этой точки зрения литературной полнотой отличаются созданные им подобные персонажи в романах «Неоконченная рукопись», «Приключение тайн», «Платон, кажется, заболел...» и «Тезки». Подобные архетипы, встречающиеся в произведениях Камала Абдуллы, имеют большое значение с точки зрения отражения авторского замысла и специфики постмодернистского текста.

Ключевые слова: постмодернизм, двойник, архетип, рассказ, обра